

Մ Ո Ւ Ա Կ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

ՀԱՆԳԷՍ ՇԱՔԱԹԱԿԱՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ, ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆ

Թիւ 4

1888

Օգոստոս 20

Ա Ա Չ Գ Ա Յ Ի Ն

ԱՆԿԱԽՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

Հայաստանեայց եկեղեցւոյ անկախութեան նկատմամբ ընդարձակօրէն գրել մտադիր էինք, ի կարգին գրել, այսինքն Գրիստոնէական նախնական դարերուն մէջ Հայոց եկեղեցւոյ վիճակը պատմական դասակարգութեամբ մի առ մի յիշատակելէ յետոյ մտնել յերրորդ դար, յորում այն մեծ դէպքն, այն յաւէտ հիանալի եւ սխրալի եւ միանգամայն կարելի է ըսել նախախնամական դէպքն — ազգիս լուսաւորութեան ի հաւատս Գրիստոսի — դէպքը տեղի ունեցաւ ի ձեռն Գրիգորի Լուսաւորչի, հանուրց Հայոցս յարգելի սոյն շնորհազարդ Հայրապետի:

Ոչ երբէք քրիստոնէական աշխարհի մէջ տեսնուած է միւլիոնաւոր ժողովրդեան մը յանկարծ այսպիսի կրօնական յեղափոխութեան մը միահամուռ համակերպիլը: Մէկ օրուան մէջ թագաւոր եւ թագուհի, բզեչիք եւ բամբիք, նախարարք եւ սեպուհք, իշխանք եւ ռամիկք, տիկնայք եւ կանայք կը թօթափեն հազարաւոր տարիներէ ի վեր նուիրագործուած կրօնական մի խորին հաւատք, ազգային աւան-

դուժիւններ, խղճի ձայն եւ ներքին համոզում, անսալով մի միայն ՄԱՐԿՈՒ ՄԸ բերնէն ելած պատգամի մը թէ «Թողէք հինը եւ առէք նորը»: Այսպիսի նորատեսիլ եւ մինչեւ իսկ հրաշալիսուն յեղափոխութիւն մը անտեսել, չքննադատել, չենթարկել իմաստասիրական հետազօտութեան կարելի չէր ամենեւին, ուստի ի կարգին մտնելով յերրորդ դար, հաւատեալ ցոյց տալ պիտի ջանայինք ինչ որ ճշմարտութիւն էր, ինչ որ պատմական ապացոյցք այս մեծ յեղափոխութեան իսկական շարժառիթը, նպատակը եւ վախճանն ի վեր կը հանէին ի փառս Հայաստանեայց եկեղեցւոյ եւ ազգի:

Այլ սակայն ինչ որ ի կարգին գրել որոշած էինք, եւ ինչպէս ընթերցողը կը յիշեն թէ Ա. դար քրիստոնէութեան վերնագրով պատմական դասակարգութեամբ գրելով նպատակ ունէինք հետզհետէ քրիստոնէական ընդհանուր մանաւանդ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ սկիզբը, հաստատութիւնը, շարունակութիւնը եւ յառաջագիմութիւնը նկարագրել, այսօր ստիպուած ենք կանխել ի գրել թէ Հայաստանեայց եկեղեցին իւր հաւատքն ու դաւանութիւնն ի Քրիստոս, հայրապետական անկախութիւնն, եկեղեցական ժամակարգութիւնք, ծէսք եւ արարողութիւնք, եկեղեցական կանոնք ուստի՞ առաւ, առաքելական ազգային քարոզութենէ՞ մը թէ Հռովմէական կամ Յունական եւ կամ Ասորական Բրոթականներէ:

Հայաստանեայց եկեղեցին իւր հաւատոյ անարատ դաւանութիւնն, ինչպէս համայն աշխարհի յայտ է, ընդունեց քարոզութեամբ առաքելոյն Թադէոսի եւ Բարթողիմէոսի, Աւետարանի սոյն քարոզութիւնն կամ քրիստոնէական ճշմարիտ կրօնի վարդապետութիւնն ի Հայս անընդհատ շարունակեցաւ մինչեւ ցՄեծն Տրդատ կամ ցՍուրբն Գրիգոր Լուսաւորիչ: Օտար քրիստոնեայ աթոռներու առաքելութիւնք կամ քարոզութիւնք երբէք գործ չունեցան Հայոց մէջ, թող որ այն ատեն հալածանքն այնքան ընդհանուր էր, որ քրիստոնէական ընդհանուր եկեղեցին չէր կրնար զօրաւոր կազմակերպութեամբ մը առաքելութիւններ հանել, աթոռներ հաստատել, իրաւասութեան սահմաններ գծել եւայլն:

Իսկզբան անդ քրիստոնէութեան ազգերու մէջ խտրութիւն չկար: Իւրաքանչիւր քրիստոնեայ տաճար էր Աստուծոյ, քահանայ եւ ժողովուրդ, ըստ բանի Առաքելոյն «Դուք ազգ էք ընտիր, ժողովուրդ սեփական»:

Այսօր հին ձեռագիր յիշատակարաններ՝ որք հետզհետէ գտնուելու վրայ են, եւ մինչեւ իսկ օտարազգի հին պատմութիւններ կը հաստատեն թէ քարոզութիւնն բանին Աստուծոյ եւ դերագոյն տեսչութիւնն եկեղեցւոյ — եպիսկոպոսութիւնն — երբէք ընդհատուած չէ ի Հայո: Յամի Տեառն ՅՅ Եւստաթէոս ի Սիւնիս կը ձեռնադրուի եպիսկոպոս ի ձեռն թաղէոս առաքելոյ եւ ՉՅ տարի իւր փոքրիկ հօտը հովուելէ յետոյ կը նահատակուի, վկայ Ստաթեու վանքն որ կայ մինչեւ ցայսօր:

Աքիաս յեղեսիա Աղդէի կը յաջորդէ 37—44: Թէոփիլոս ի Կեսարիա եպիսկոպոս կը ձեռնադրուի թաղէոսէն 40—60: Կումսի մոզ Բարդուղիմէոսէն եպիսկոպոս կը ձեռնադրուի, եւ կը յաջորդէ Եւստաթէոսի 60—88: Զաքարիա ի Շաւարշան Արտազու, որ 70ին կը նահատակուի հրամանաւ Երուանդ թագաւորի: Բարեթաս կը յաջորդէ Կումսեայ ի Սիւնիս 89—95: Բարսուհա Հայկազն որ 25 տարի Հայոց եկեղեցին կը կառավարէ: Մխիթար եպիսկոպոս վանահայր Թանահատի վանուց ի Սիւնիս մինչեւ ցամա 161—210: Մեհրուժան Արտազու եպիսկոպոս զոր կը յիշատակէ Յոյն պատմիչ Եւսեբիոս: Սա կը նահատակուի հրամանաւ Տրդատայ հայր Մեծին Խոսրովու յամին 248: Ակակիոս կը նահատակուի 260ին եւ կը թաղուի ի Տիգրանակերտ: Արքեղայոս որ Մանի աղանդապետի հակառակեցաւ, որպէս կը վկայէ Կիւրեղ երուսաղեմացի, վախճանեցաւ 280ին: Կոն կը նահատակուի 287ին եւ կը թաղուի յեղեսիա: Աթանազիոն 290ին կը նահատակուի եւ կը թաղուի ի Կեսարիա: Սմա ի Կեսարիա կը յաջորդէ Ղեւոնդ, որմէ կը ձեռնադրուի Գրիգոր Լուսաւորիչ եպիսկոպոս եւ հայրապետ ամենայն Հայոց յամին 302:

Այսպէս թաղէոսի եւ Բարթողիմէոսի արեամբ ոռոգուած այս եկեղեցին ոչ թէ միայն հաստատուն կը մնայ, այլ առաքելական յաջորդութեամբ եւս ԱՆԿԱՅՈՐԷՆ կը յարատեւէ

մինչեւ Գրիգոր, որ ամբողջ Հայ ազգն ի քրիստոնէական կրօնս հաստատելէ յետոյ պայծառացոյց եկեղեցին կարգօք եւ կանոնօք եւ վերականգնեց Հայոց հայրապետութեան առաքելական աթոռն ի վաղարշապատ:

Բայց ի՞նչու Գրիգոր ի Կեսարիա դիմեց ձեռնադրութեան կարգն ընդունելու համար: Առաջին, որ իրարմայ եւ Տըր-դատայ հալածանաց երեսէն ի մեծն-Հայս եպիսկոպոս չէր մնացած, նահատակուած էին եւ կամ ի Հռոմս փախստական, Երկրորդ, Կեսարիա Հայոց քաղաք էր, եւ երբէք յունական տիրապետութեան ենթարկուած չէր: Երրորդ, Կեսարիոյ եւ Սիջազեսոց աթոռները հայկական էին, վասն զի Հայոց Առաքեալէն հաստատուած էին: Չորրորդ, Ղեւոնդ Հայոց եպիսկոպոս էր, եւ ազգային խտրութիւնք չկային յայնժամ:

Հինգերորդ, Ղեւոնդ եւս գիտէր թէ քանի որ Գրիգոր Հայ ազգին ընտրեալն է ի հայրապետութիւն, առաքելական շնորհաց աւանդն այլ եւս կը փոխանցէր ի նա, որ իրմէն կը ձեռնադրուէր, ուստի իրաւամբ կը գրէր առ Գրիգոր. «Դու ընտրեցար Ի Տեղի ընտրելոց սրբոց առաքելոցն Բարթողիմէոսի եւ Թադէոսի»:(¹)

Այնքան անվիճելի էր Հայաստանեայց եկեղեցւոյ անկախութիւնն եւ հայրապետութեան գերագոյն իրաւասութիւնն, որ երբ Գրիգոր Լուսաւորիչ իւր Արիստակէս որդին ձեռնադրեց ի հայրապետութիւն ամենայն Հայոց, ոչ Կեսարիոյ կամ Անտիոքայ, եւ կամ ուրիշ Յունական կամ Հռովմէական աթոռներէ ոչ թէ բողոքոյ, այլ դիտողութեան անգամ ձայն մը չլսուեցաւ: Երբ առաջին անգամ Նիկիոյ ժողովոյ մէջ Պատրիարքական աթոռներ հաստատուեցան եւ եկեղեցական իրաւասութեան սահմաններ գծուեցան, երբէք

(¹) Երբ ի յետին դարս բարձրաստիճան եկեղեցանք փառասիրական ձկնամորէ սկսան առաջնորդուիլ, գործածել ժպրեցան այնպիսի խոշոր տխրանքներ, զորս իրօք չունէին: Սոցա կարգէն կը համարուին Կեսարիոյ Յոյն մետրապոլիտներն, որք տակաւին մինչեւ ցարդ «Արքեպիսկոպոս ամենայն Հայոց» կոչուագրեն: Թող որ մինչեւ իսկ Գրիգորի ծնունդն անգամ Յոյն հոշակողներ եւս եղան այդ ազգին մէջ:

գահերեցութեան կամ նախաթողութեան խօսքեր չեղան, այսինքն մին առաջին եւ միւսն երկրորդ⁽¹⁾, իսկ Հայաստան-հայց եկեղեցւոյ նկատմամբ բառ մը անգամ ի գիր չարձանացաւ, վասն զի Նիկիոյ Հայրապետք գիտէին թէ Հայք ուրոյն ազգ մը կը կազմեն, ուրոյն առաքելական եկեղեցի, ուրոյն առաքելայաջորդ ԱնկԱԽ Հայրապետութիւն, մինչդեռ միւս պատրիարքական աթոռոց ենթարկուած ժողովուրդք այլ եւայլ ազգերէ խառն էին Լատին, Յոյն, Ասորի եւայլն, եւ այդ ազգերու եկեղեցիներն առաքելական յաջորդութեամբ չէին կազմակերպուած:

Հայք ի բնէ անտի մինչեւ ցհաստատութիւն Կիլիկիոյ թագաւորութեան. ԵՐԲԼՔ Հռովմայ աթոռոյ հետ յարաբերութեան մէջ գտնուած չեն⁽²⁾: Զարմանք, մինչդեռ մեր երանաշնորհ նախնիք ծանօթ էին Յոյն եւ Ասորի հին եկեղեցական մատենագրաց եւ սրբոց, որոց շատ մը գիրքերն ու թղթերն եւս ի Հայ լեզու թարգմանած են, լատինական ոչ մի մատենագրութեանէ թարգմանութիւններ ունին, Կարծես բոլորովին անծանօթ էին նոցա Հերոնիմոս, Օգոստինոս, Ամբրոսիոս, ո՞ր մէկը թուենք. մատենագիրք, որք յայնժամ փայլուն ջահեր էին Արեւմտեան Քրիստոնեայ աշխարհին,

Հայք արդարեւ Յունական պատրիարքութեան հետ յարաբերութիւններ ունեցած են. հազար բիւրաւոր թղթեր փոխանակուած են, այլ սակայն երբէք գերազահութեան առաջարկութիւն տեղի ունեցած չէ, այսինքն Հայաստանեայց եկեղեցւոյ անկախութիւնը խնդիր եղած չէ, միայն թէ Ներսէս ԸնորՀալւոյ ասեւ մի անգամ եւեթ Բիւզանդիոն յանդգնած է ի մէջ այլոց առաջարկել որ Հայոց Կաթողիկոսը Կայսրէն անուանուի:

(1) Արեւելք ի թիւ 1385 խմբագրականին մէջ կը սխալի, գրելովը. «Պապն իրեւ կայսերական քաղաքին եպիսկոպոսն հաւասարներու մէջ աւաջին էր լոկ, եւ նախագահելու իրաւունք ունէր Տիեզերական ժողովոց մէջ»: Պապը երբէք նախագահած չեն Սուրբ ժողովոց:

(2) Արեւելք կը սխալի, գրելովը. «Հաստատ է սակայն սա իրողութիւն, թէ Քաղկեդոնի ժողովէն յետոյ մեր հայրապետք ոմանք ի յարաբերութեան (en relation) գտնուեցան Պապերու հետ եւ ոչ թէ ի հաղորդութեան (en communion):»

Բայց ուստի՞ ծնունդ եւ ծագում առած է այն առասպել, թէ Գրիգոր Լուսաւորիչ ի Հռովմ գնացած եւ Սեղբեստրոս հայրապետէն շնորհիք գտած է, բան մը որ ժամանակակից օտար պատմագիրք մտնաւանդ Եւսերիոս, որ Կոստանդինոսի վարքը գրած է, եւ մեր Մովսէս Խորենացին, որ ի Հռովմ եւս ճանապարհորդած է, յիշատակած չեն բնու. միայն թէ այս առասպելին իբր թէ ի հաստատութիւն ի մէջ կը բերուին Ագաթանգեղոսեան հատուկոոր մը եւ Դաշանց թուղթն, որ յետին դարուց մէջ հնարուած եւ ազգին մէջ ծաւալելու Զանքեր ի գործ դրուած են այն ժամանակայ մէջ, յորս Ունիթոռք — Պապական քարոզիչներ սկսան վխտալ մեր մէջ, որոց յետոյ արձագանգ եղան արդի Հայ Պապականք, ինչպէս նաեւ մենէ եւս քանի մը միամիտներ:

(Շարունակելի)

ՈԳԻ ՔՐԻՍՏՈՆԷՈՒԹԵԱՆ

Յամենայնի կայ ոգի եւ մարմին, ներքին ու արտաքին. ամէն բանի մէջ կայ զօրութիւն, կայ նաեւ ձեւն, պահարան ու միջոց արտայայտութեան կամ գործունէութեան այդ զօրութեան:

Առնունք մարդն. հոգի է եւ մարմին, միաւորութիւն երկուց սկզբանց, որոց մին տեսանելի եւ միւսն անտես. մին՝ հոգին, վարիչ զօրութիւն, իսկ միւսն, մարմինն, միջոց եւ գործի հոգւոյն, Ահա շինուած մը, արքունի պալատ մը, դպրոց մը, եկեղեցի մը, արդարութեան ապարան մը: Այդ քարերու ներդաշնակ յօրինուածն ոգի մ'ունի, բան մը կը բացատրէ որ տարբեր է իւրաքանչիւրին մէջ եւ որ որոշապէս կը բացատրուի իւրաքանչիւրին արտաքին տեսլեան մէջ. մին կ'ըսէ քեզ. Յի՛ս կը բնակի իշխանութիւնը. միւսը կ'ըսէ քեզ. Աստ կը բնակին անմեղութիւնն որ անծանօթ է աշխարհի մուրթեանց ու նենգանաց, եւ գիտութիւնը որ անտարբեր է քաղաքական յուզմանց ու խռովմանց. մին, եկեղե-

ցին, կամայ թէ ակամայ միտքդ յերկին կը վերացնէ, եւ միւսը, Արդարութեան սպառը, խղճիդ խորը կ'ամփոփէ քեզ իսկոյն: Գրուածք մը չունի՞ իւր հոգին ու մարմինը. այո՛. մարմինը՝ բառերն են որք կը հնչեն ականջիդ առաւել կամ նուազ ներգաշնակ, որք թղթին վրայ կը գծագրին ու զգալի կը լինին աչաց. ոգին իմաստն է որ կը թաքչի այդ հնչմանց մէջ կամ այդ գծերու ետեւ: Մերթ ճոխ մարմնոյ մը մէջ կը բնակի աղքատ ոգի մը, զոր օրինակ՝ երբ ուռուցիկ ճառ մ'առաւել բոմբիւն հանէ քան գաղափար արտայայտէ. մերթ եւս անձուկ ամփոփ է բնակարանն, բայց ընդարձակ ոգի մը կ'օթեւանի ի նմա, զոր օրինակ Ովրատեայ եւ Պօալոյի բազում տողք, որք իմաստից ճոխութիւն մը կը խտացնեն մի կարճառօտ ասացուածի մէջ:

Այսպէս եւ կրօնքներն ունին իւրեանց ներքին եւ արտաքին մասունքն, իւրեանց ոգին ու մարմինն, զօրութիւնն ու ձեւն: Հաւատք Աստուծոյ գոյութեան, բարութեան եւ արդարութեան վրայ, Սէյր առ նա եւ հնազանդութիւն նորա կամաց, Յոյս եւ վստահութիւն ի նա, ահաւասիկ ոգին կրօնից: Ծէսք եւ արարողութիւնք եւ պաշտամունք, այն արտաքին միջոցներն են որովք հաւատացեալն բացատրութիւնն կուտայ իւր կրօնային զգացման: Երբ կը խօսիմք ներքին եւ արտաքին մասանց, ոգւոյ եւ մարմնոյ վրայ, չկարծուի թէ կ'անտեսեմք արտաքինոյն, ձեւոցն կարեւորութիւնը. ո՛չ երբէք. յամենայնի ձեւն, ներքին, արտաքին պայմանն է գաղափարին, ոգւոյն, ներքնոյն կամ թէ նորա բացատրութեան: Կրնամք ըմբռնել գաղափար մը որ չէ կապուած բառի մը, յայտարար նշանի մը: Հոգին աչաց մէջէն կը ժպտի զուարթ կամ տխուր, քնարին թեւերուն թրթռումն հարկաւոր է, որ ներգաշնակութիւն գոյանայ եւ հրապուրէ հոգին: Բնութիւնն ողջ բովանդակ նիւթ է եւ ոգի միանգամայն. ոգին կ'ընթանայ ընդ բնաւս, կը կենդանացնէ, կը շարժէ, բայց նիւթոյն մէջ է, այնու կ'արտայայտի: Մարդն, էակ կրկնաբուն, անկարող է բացատրել կամ ընդունիլ գաղափարն առանց թանձրացեալ՝ զգալի մի ձեւոց: Ապա կը տեսնուի թէ որքան մեծ է կարեւորութիւնն ձեւոյն որոց տակ կ'իրանայ

կը մարմնանայ ոգին : Սակայն միւս կողմանէ պէտք չէ ուշադրութենէ վրիպեցնել թէ՛ եթէ ձեւն հարկաւոր է ոգւոյն, առանց ոգւոյն ձեւն զուրկ է նշանակութենէ : Խռանց հոգւոյ մարմինն այլ եւս մի դիակ է անկենդան, ոգի եւ բացատրութիւն պարտին յար գրկել զիրար իրեքապատշաճ, որպէս զի նա սովաւ փայլի եւ սա նովաւ կենդանանայ վերցնէր մարդոյն սրտէն Աստուծոյ երկիւղն ու սէրը, եւ թո՛ղ չարունակէ նա իւր ծունգերը կրկնել եւ յերկին բարձրացընել իւր բազուկներ : պիտի կարենամք ըսել թէ կրօնքը, բուն եւ ճշմարիտ կրօնքն ի նմա է : անշուշտ ո՛չ այլ սխալ ըսեմք թէ մի կեղծաւոր է այն որ հաւատացելոյ դիմակին տակ ծածկուած կ'ուզէ միամիտները պատրել, կամ թէ մի հէք հոգի որում հաւատացուցած են թէ արտաքին ձեւն ամէն ինչ է : Այսպէս Չինացի Պոնզը կը դարձնէ մեքենաբար այն գլանն որոյ վրայ փաթթուած է մաղթանաց տարազներ պարունակող թղթի երկայն երիզը : նոյն սլահուն գուցէ իւր միտք բոլորովին տարբեր խոհերով զբաղուած է, եւ սակայն կը կարծէ թէ այդու առ Աստուած կը կատարէ իւր պարտականութիւն :

Ամբիօթեմք մեր խօսքը Գրիստոնէութեան վրայ :

Ի՞նչ է ոգին Գրիստոնէութեան . Աւետարանը կը պատասխանէ մեզ . «Սիրեսցես զՏէր Աստուած քո յամենայն սրտէ քումմէ, յամենայն անձնէ քումմէ եւ յամենայն մտաց քոյ . սիրեսցես զընկեր քո իբրեւ զանձն քո : Յայս երկուս պատուիրանս ամենայն օրէնք եւ մարգարէք կախեալ կան» : Նոցա որք կ'ուզէին իւր ետեւէն երթալ՝ Յիսուս կ'ըսէր . «Երթ, վաճառեա՛ զինչս քո եւ տուր աղքատաց» : Գթութեան օրէնքը կը հանէր հին վրէժխնդրական օրինաց դէմ . նա կ'ըսէր . «Լուարուք զի ասացաւ . Ակն ընդ ական եւ ատամն ընդ ատաման . այլ ես ասեմ՝ մի՛ կալ հակառակ չարին . այլ եթէ ածիցէ ոք ապտակ յաջ ծնօտ քո, դարձո՛ նմա եւ զմիւսըն» : Խոնարհութիւն եւ հեզութիւն կը պատուիրէր իւր աշակերտաց . «Որ մեծն է ի ձէնջ եղիցի ամենեցուն ողասաւոր» . եւ դարձեալ . «Եղբորուք հեղք եւ խոնարհք սրտիւ» : Սրբազան մատենին այս վսեմ բանից մէջ ամբիօթեալ կայ անհոգին Գրիստոնէութեան :

Երբ Յիսուսի վարդապետութիւնը քարոզուելով ընդ աշխարհ հետեւողներ ունեցաւ եւ կազմուեցան առաջին եկեղեցիք, անդէն ծէսք եւ արարողութիւնք եւ պաշտամունք ծնունդ առին քրիստոնէին հաւատալեացն ու հոգւոյ խանդին ու ըղձիցն ու յուսոյն տալու համար հաւաքական եւ զգալի բացատրութիւն: Քրիստոնեայն ունեցաւ բարեպաշտական պարտականութիւններ որք իւր հաւատոյն նշանն ու շնորհաց առհաւատչեայն եղան:

Բայց յայտնի է թէ Քրիստոնէական կրօնի Աստուածային հիմնադրին պատուէրք, նորա քարոզած պարտիք առ Աստուած, առ անձն եւ առ ընկերս մնացին ու կը մնան միշտ ոգին Քրիստոնէութեան: Քրիստոս եկած էր յաշխարհ մարդոց բարքերն ազնուացնելու, նոցա բարոյական կատարելութեան ուղին ցոյց տալու, ուսուցանելու երկիրպագանել Աստուծոյ հոգւով եւ ճշմարտութեամբ, իրական եւ անկեղծ հաւատք ու առաքինութիւն ունենալ յորդորելու զմարդիկ: Աւետարանի վսեմ բարոյականն է միշտ Քրիստոնէութեան ոգին, բարոյական որ սքանչացուց իմաստուններն, որ ներշնչեց Ռուսօները, Շաթոպրիանները, Լամարթինները:

Սակայն այդ ոգին որչափ քիչ կ'երեւի Քրիստոնէից վրայ:

Տէս, Քրիստոնեայ եկեղեցին մի տօն կը կատարէ. տիկնանց ու օրիորդաց բազմութիւն մ'է սա որ յեկեղեցի կ'երթայ. հեզիկ Քրիստոսի սեղանին ոտքը կ'երթան, եւ սակայն սրչափ հպարտ եւ, Աստուած իմ սրն իւր գեղեցկութեան, սրն իւր արդուզարդին ու հարստութեան վրայ գոռուցացած. իրենց հոգւոյն վրայ կը խորհին, կը կարծես. գրաւ կը դնեմ թէ շատեր կը հնչուեն աստիճանն այն ցնցիչ ազդեցութեան զոր ներկայից վրայ յառաջ պիտի բերեն իւրեանց շնորհք կամ զարդարանք: Տէս, սա մարդն ալ եկեղեցիէն նոր դուրս կ'ելնէ. իւր բարեպաշտական պարտականութիւնքն աւարտած կը համարի. տաճարին սեմոց վրայ մի կին կը դողդոջայ՝ կիսամերկ մանկիկ մ'ի գրկին. ձեռն կը կարկառէ դողդոջուն, ողորմութիւն կը խնդրէ, իսկ մեր բարեպաշտը՝ խուլ, անտարբեր, կ'անցնի կ'երթայ Ո՛ւր ես, Քրիստոս, որ կ'ըսէիր. Ծախեցէք ձեր ինչքը եւ տո՛ւէք աղքատաց. կը ճանչնան սա

մարդը, քո հետեւողդ է: Ո՞վ է սա որ ի կառս հեծեալ կ'անցնի սրարչաւ. ծիրանի զգեցած է, փերեւետեալ սիգապանծ նստած է. հազիւ կը հաճի ականարկ նետել իւր շուրջ. կառքն իւր արշաւին մէջ ճմլեց ոտն մի թշուառի որ օգնութիւն խնդրած էր... ի զուր: Գիտէ՞ք թէ ո՞վ է նա. — ծիրանաւոր մը, իշխան մ'եկեղեցւոյ, քարոզելէ կուգայ կամ քարոզել կ'երթայ. քու պաշտօնեայդ է, ով Քրիստոս, քո՛ւ որ կը պատուիրէիր քո աշակերտաց շիրել ո՛չ պարկ, ո՛չ արծաթ:

Ահա Քրիստոնեայ եկեղեցեաց գլուխներ՝ որոց մէջ խնդիր է թէ՛ ո՞վ պիտի լինի մեծ, իրենց վիճարանութեանց ազմուկին մէջ կը խեղդուի ձայնն Քրիստոսի որ կ'աղաղակէ. «Եւ որ մեծն է ի ձէնջ՝ եղիցի ամենեցուն սպասաւոր»:

Երկու ամպեր՝ որոց վրայ փայլակներ կը շողան՝ կը յառաջանան առ միմեանս. կանգ կ'առնուն. երկու ամպեր չեն. այլ երկու բանակներ. եւ ահա՛ թնթանօթը կ'որոտայ, հուր ու մահ կը ժայթքէ, գնդակները կը շչեն, ու մարդկային էակներ կը տապալին կ'իյնան իբր կարկտահար ծաղիկներ. դիակ, արիւն, հեծութիւնք, անէծք կան անդ. երկու քրիստոնեայ ժողովուրդք այդ դաշտի վրայ զիրար փողոտեցին: Զանց կ'ընեմ խօսիլ Քրիստոնէից կրօնական պատերազմաց, հաւատաքննական խարոյկներուն, անեծից շանթերուն, եւ այլոց վրայ:

Ո՛հ, ո՛ւր է ոգի Քրիստոնէութեան. մեկնելով թափուր թողեր է բազմաց համար արարողութեանց ու ծեսից պահարանը. բազմաց քրիստոնէութիւնն անկենդան մի մարմին է միայն: Պէ՛տք է որ ոգեւորուի այդ մարմին ճշմարիտ եւ անկեղծ հաւատով, հաւատքն՝ ըստ բանի Առաքելոյն՝ գործովք կենդանանայ:

ԱՐՇԱԿ Գ. ԷՍԱԵԱՆ

Ուսումնասիր Պերկերեան վարժարանի

ԲՍՐ ՈՅԱԿԱՆ ⁽¹⁾

Եղբարք իմ. այսուհետեւ ⁽²⁾ ուրախ եղէք. նոյն բանը զոր

⁽¹⁾ Թուղթ Պողոսի առ Փիլիպ. Գ—Դ. 9:

⁽²⁾ Փիլիպեցւոց վշտաց աւիթները բարձուած քլլալուն՝ այսուհետեւ ըսելով կսկսի, այսինքն նպատիւոսիսէս որ ի հառվմ հիւանդ, էր առողջացած եւ ձինքն ալ յոյս ունի արժակման ի բանսէ:

բազմիցս բանիւ բերանոյ ըսած եմ, գրել առ ձեզ կիտութեամբ, եւ դուք յոյժ զգոյշ լինել պարտիք: Ձգոյշ լինել շուներէն⁽⁵⁾, զգոյշ լինել չար մշակներէն⁽⁴⁾, զգոյշ լինել կրճատեալներէն⁽³⁾, որք կուզեն Քրիստոսի արեամբ փրկեալները ձգել ընդ ըծով Մովսիսական օրինաց: Ձի ճշմարիտ թլիատութիւնը մերն է, որ հոգւով զԱստուած կապտեմք եւ կպարծիմք ոչ մարմնաւոր թլիատութեամբ եւ խտրանօք, այլ փրկագործութեամբ տեսաւն Յիսուսի Քրիստոսի: Եթէ մէկը Իսրայելացի ըլլալով իր նահապետաց թլիատութեան եւ ազգային օրինաց եւ ծեսից վրայ կը պարծենայ, եւս առաւել ես կրնամ պարծենալ: Ձի բնիկ Եբրայեցի եմ եւ Եբրայեցւոյ զաւակ, Բենիամինի ցեղէն, ութօրեայ թլիատեալ, եւ ըստ կրօնից փարիսեցի եւ այնքան նախանձախնդիր, որ հաւատարիմ գըտնուելու համար իմ կրօնին՝ հալածեցի զեկեղեցի Քրիստոսի: այժմ որ քրիստոնէական կրօնի ճշմարտութիւնը վերահասեալ է, այն ընթացիցս ֆլաս լինելը գիտացի: եւ ոչ միայն Իսրայէլեան կրօնին նախանձախնդրութիւնս՝ այլ եւ աշխարհացին բոլոր վայելչութիւններն ու փառքը ֆլասսակար կհամարիմ բաղդատելով մեր տիրոջ Յիսուսի Քրիստոսի գերագոյն հաւատոյն հետ, որոյ համար զրկեցի զանձս յամենայնէ եւ կհամարիմ զանոնք անարգ եւ անպիտան ինչ գժրիստոս վայելելու համար: Եւ կուզեմ յարստեւել այս ընթացքիս մէջ ոչ թէ գործովք օրինաց արդարանալու յուսով, այլ Քրիստոսի հաւատացած ըլլալու համար արդարանալու յուսով: Ոչ մարդկային իմաստութեամբ, այլ հաւատոյ լուսով կուզեմ ճանաչել զնա (զՅիսուս Քրիստոս) եւ անոր յարութեան արդիւնքը: կուզեմ չարչարակից լինիլ նմա եւ մահուանը մասնակից: Հետեւաբար զայն միայն կխորհիմ, թէ ո՞րպէս կարեմ յաջողիլ երանաւէտ կենաց ժառանգորդ լինելու: Ձեմ կարող վստահութեամբ ասել թէ արժանաւոր եմ կամ թէ չա՛հած եմ արդէն նոյն փառքը, այլ թէ կը ջանամ որ արժա-

(5) Շուն կկոչէ յետ ընդունելութիւն Քրիստոնէութեան վերստին ի հրէութիւն մտնելուն:

(4) Եկեղեցւոյ մշակ ձեւանալով հրէութիւն քաղաքացիները:

(3) Թլիատեալ:

նանամ այն կողմանը առ որ կոչեց զիս Յիսուս Քրիստոս : Եղբարք կիրկենմ, թէ չեմ կրնար իմ անձս արժանացած համարիլ նոյն փառաց, այլ կը հոգամ որ առանց պարծանաց արժանի համարելու անցեալս՝ գովելի վախճան մը ունենայ, բոլոր ուշս ու ջանքս այն է որ փութով հասնիմ ի վերջին նըպատակն հաւատացելոց ի Յիսուս Քրիստոս : Այսուհետեւ դուք եւս որ բաւական զարգացած էք, խորհեցէք թէ չէք տակաւին կատարեալ ի գիտութիւնս աստուածային եւ յառաքինի վարս : Եւ եթէ ընդհակառակը ի կատարելութիւն հասած կհամարիք ինքզինքնիդ, Աստուծոյ կթողում լուսաւորել զձեզ եւ փարատել ձեր այդ հպարտ զգացումը : Այժմ զայս կըսեմ, որ ձեր ունեցած քրիստոնէական կրթութիւնը պիտի պահէք եւ ի նմին միաբան մնաք : Իմ ընթացքս ունեցէք եւ հետեւեցէք անոնց, որ ինձ պէս կընթանան : Երովհետեւ ինչպէս որ շատ անգամ ըսած եմ, եւ այժմ ես լալով կըսեմ, թէ շատերը այնպէս կվարուին ինչպէս կվարուին խաչին թշնամիները, որոց վախճանը կորուստ է, եւ որոց Աստուածը իրենց որովայնը (ապրուստն ու շահը), եւ որք միայն երկրաւոր փառք ու հանգիստ կխորհին : Բայց մեր առաքինութեան վարձքը երկնի մէջ պիտի լինի, ուստի եւ կսպասենք փրկչին Յիսուսի Քրիստոսի, որ մեր անարգ եւ ապականացու մարմինը պիտի վերածէ անապական եւ փառաւորեալ մարմնոյ, այն զօրութեամբ՝ որով կարող է համայն արարածները փոփոխել ըստ կամաց իւրոց : Ուրեմն՝ եղբարք իմ սիրելիք, դուք որ իմ ուրախութիւնս ու պարծանքս էք, հաստատուն կացէք ի հաւատս Տեառն : Եւողիային եւ Սիւնտիքին կաղաչեմ նոյնպէս խորհիլ : Քեզ ալ կաղաչեմ ո՞ մոերիմդ իմ եւ լծակից⁽¹⁾, դու ալ օգնէ անոնց (Եւողիային եւ Սիւնտիքին), որոնք Կղեմէսին եւ այլ աշխատակցացս հետ, որոց անուանքն գրեալ են յերկինս, վաստակեցան տքնեցան վասն Աւետարանին : Ուրախ եղէք միշտ Տէրամբ :

Յ . Կ .

(1) Սորա ով ըլլալուն նկատմամբ այլ եւ այլ կարծիքներ կան. բայց սա սոցոյգ է որ աւետարանի քարոզումնան մէջ իր գործակիցներէն մէկն է :

Ա. Ռ. Ա. Կ

ԵՐԿՈՒ ՀԱՅԵՐ

Թաղոս աղբարն ու Մարկոս
 Կը կտրէին դար ու փոս .
 Ղուրպեք ելեր ճամբայ կերթան ,
 Սիրոյ վրայ ճառ կը կարդան :
 «Ի՞նչ լաւ բան է մէկ սիրտ՝ հոգի
 Լինել մնալ հետ իրարի ,
 Ամէն բարիք այս աշխարհի
 Վէր մեր գլխին պիտի թափի» :
 Կըսէր Թաղոս աջ կը բռնէր ,
 Ի ցոյց սիրոյ կը համբուէր .
 Մարկոսն էլ նորա ճակտէն
 Պագ կառնէր մարմրելէն :
 Քայլ մը կառնէին ,
 Կը փարէին , կը խօսէին ,
 Նորէն զիրար կը պագնէին :
 Իրկուն եղաւ . Գիւրտ իպօյին
 Տանը եղան հիւր երկոքին :
 Գաղտուկ իպօն հարցուց , «Թաղոս ,
 Ի՞նչպէս մէկն է ընկերդ Մարկոս» :
 — «Մի հարցաներ , իշուն մէկն է» :
 Յետոյ իպօն գաղտուկ կրկին
 Կը հարցանէ եւ Մարկոսին .
 «Ընկերդ՝ Թաղոս ռփպիսի ոք ,
 Ըզորդ ըսէ , կարծես արդեօք» :
 — «Ձայն մի հաներ , շանը մէկն է» :
 Իպօն յետոյ սեղան շտկեց ,
 Այլ սակայն անդ՝ ղվ զարմանք մեծ ,
 Մէկուն առջեւ դրաւ խոտեր
 Միւսին առջեւ չոր ոսկորներ :
 Հիւրերն իսկոյն ի մի բերան

Արձըկեցին առ իպօ ձայն .

«Էջ կամ շուն եմք , որ խոտ , ոսկոր

կը հրամցունես դուն մեզ այսօր :

Իպօ , ըսէ ,

Քեզ կը վայլէ » :

— «Մի զարմանաք . այլ այն զատ զատ

վկայութեանն ճիշդ համեմատ

Զոր ես ձենէ գաղտուկ առի ,

Այժմ ձեր առջեւ ընթրիք դըրի :

Հաւատացէք , չէ ձեզ բարով

Այդ վատ սրտով եւ այդ խեղճով

Ղուրպէք երթալ , դարձիք , դարձիք

Ի ձեր երկիր , իմ աղբրտիք » :

ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԻՒՆ

Քրիստոնէութիւնն ամուսնութիւնը սուրբ քարոզելով՝ ամուսնական միաւորութիւնն անբաժանելի վճռած է , ահա աստուածային խօսքը . « Զոր Աստուած զուգեաց , մարդ մի՛ մեկնեաց » :

Քրիստոնէութիւնը ամուսնութեան սրբութիւնն ամրապնդելու համար մէկ էրիկ մարդու եւ մէկ կնիկ մարդու մէջ եղած միաւորութիւնը միայն կը դաւանի սուրբ ամուսնութիւն , ահա աստուածային խօսքը . « Եղիցին երկոքեանն ի մարմին մի » : Այս սկզբնական միաւորութիւնը խզող ո եւէ միաւորութիւն՝ պոռնկութիւն է քրիստոնէութեան առջեւ : Յանուն ամուսնութեան այսքան բարձր բայց միանգամայն ծանր բարոյականի մը քարոզութենէն սարսափեցան Հրեայք , եւ մինչեւ իսկ Առաքեալք այդ սարսափահար ունկնդիր Հրեայներէն աւելի գրգռուելով՝ համարձակեցան առ Տէր Յիսուս զսոյն յեղյեղել . « Եթէ էրիկ կնկան մէջ այդքան խիստ բարոյականի մը պահպանութեան պէտք կայ , ուրեմն աւելի աղէկ է չկարգուիլը , չամուսնանալը » : Բայց քրիստոս ցոյց տալու համար թէ քրիստոնէական ընտանիքի մը կազ-

մակերպութիւնը աշխարհի համար դիւրին բան մը չէ, կը պատասխանէ. « Ոչ սովենեքեան բաւական են այդմ բանի, այլ որոց տուեալ է »: Ահա խօսք մը, որ հիմնապէս ցոյց կուտայ թէ որքան զգուարին է քրիստոնէական ընտանիքի մը կազմակերպութիւնը, եւ թէ այսպիսի ընտանեկան կազմակերպութիւն մը նախախնամական բարիք մ'է, չնորհք մ'է երկնային, եւ թէ ամուսնացեալ ամուլք պարտին հաւատալ, թէ իրենց ամուսնական միութիւնը պահպանելու համար գորովալիր անհուն սէրն ու փոխադարձ անկեղծ հաւատարմութիւնն, պարկեշտութիւնն ու զթուութիւնն ամրափակ պէտք է պահեն իրենց ընտանեկան յարկն ի յարատեւ խաղաղութեան եւ ի բարեկեցիկ անդորրութեան:

Հակառակ Հրէից յարուցած ընդդիմութեան թէ Մովսէս եւ նահապետք եւ թէ համայն նախնիք Ապահարզանի օրինօք այսինքն ամուսնական օրինաց ընդարձակ նշանակութեամբ վարուեցան, Յիսուս դարձեալ պնդեց թէ ոեւէ պատրուակի տակ ամուսնական կապին խզումը ապօրէն է, հաւասարապէս շնացող են թէ այր եւ թէ կին որ մէկզմէկ կը թողուն եւ կը միանան ուրիշերու հետ: Յիսուսի այս վարդապետութիւնն այնքան խոր ազդեցութիւն ըրաւ Առաքելոց մօքին վրայ, որ Առաքեալք, ինչպէս չափ մը վաւերական վկայութիւններ կը հաւաստեն, կուսութիւնը աւելի գերազույց առաքինութիւն համարեցին քան ամուսնութիւնը, մինչդեռ առ Հրեայս, կուսութիւնը, ամութեան պէս ամութալի բան մ'էր: Պօղոս կուսութիւնը դրուատելով հանդերձ, եւ պոռնկութիւնը խոտելի եւ զգուելի ցոյց տալէ յետոյ՝ բացարձակապէս քարոզեց թէ « Պոռնիկք չպիտի ժառանգեն երբեք Աստուծոյ թագաւորութիւնը »: ապա եւ յարեց. « Լաւ է ամուսնանալ, քան ջեռնուն »: Մարմնոյ սրբութիւնն ալ հոգւոյ սրբութեան հաւասար քարոզող կրօն միայն քրիստոնէականն է: Պօղոս կը գրէր. « Ոչ գիտէք, եթէ մարմինք ձեր անդամք են Գրիստոսի, արդ՝ առեալ զանդամս Գրիստոսի, առնիցեմք անդամս պոռնկի՞ք. քաւ լիցի... եթէ ոչ գիտէք զի մարմինք ձեր տաճար են Հոգւոյն՝ որ է ի ձեզ, զոր ունիցիքն յԱստուծոյ, եւ չէք անձանց տէր. քանզի գնոց գնեցայք, փառաւոր արարէք զԱստուած ի մարմինս ձեր եւ յոգին »:

Շարունակելի

ՏՆՕՐԻՆ ՈՒԹԻՒՆ

Կը ծանուցանեմք թէ որչաժ ենք ՍՈՒԱԿ չղրկել յայն գա-
ւառս, յորս մեր գործակալք եւ բաժանորդք չեն վճարած
տակաւին իջօնակի եռամսեայն, որ է 10 ղրշ: Նաեւ եթէ
պակաս թերթեր կան եւ ուզուին, պիտի ղրկուին խկոյն:

Աղօթագիրք Պատկերազարդ

Փ Ո Ք Ր Ա Պ Ի Ր

ՀՍՏ ԺԱՄԱԿԱՐԳՈՒԹԵԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ Ս. ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

ԴԻՆ, ԱԶՆԻԻ ԼԱԹԱԿԱԶՄ Յ ԴԱՀ.

175 երեսներէ բաղկացեալ այս Աղօթագիրք կը
պարունակէ առաւօտու, ի ժամու Ս. Պատարագի եւ
ի գիշերի բոլոր աղօթքներն, զորս կը զարդարեն 52
պատկերներ պատշաճապէս յարմարցուած:

ՍՈՒԱԿ Կը հրատարակուի ամէն Շաբաթ օր:

Տարեկան գինն է 30 դրու: Բառամսեայն 10 դրու: Հասը 20 փր:

Գիւղացի քանակացիք Տարեկան բաժանորդագինն է 10 դրու:

Վճարմունք կանխիկ են, դրամաբուղք եւս կ'ընդունուի:

Հանդիսիս վերաբերեալ գրութիւնք ուղղել, Առ

Տէր եւ խմբագիր Սոխակ Հանդիսի

Վ.Ա.ՀԱՆ Վ. ՏԷՐ ՄԻՆՍՍԵԱՆ

Ի ԳՈՒՄԳԱԲՈՒ

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Գ. ՊԱՂՏԱՏԼԵԱՆ

Ձաճագնքլար, Յակոբեան խան, Թիւ 10, 41, 42, 43

1888

معارف عمومیہ نظارت جلیلہ سنک رخصتیلہ طبع اولہ شمس